

הרב יהודה זולדן, מועדי יהודה וישראל, מרכז שפירא תשס"ד, עמ' 460-467

מנהג אכילת שיעור שני כזיתים אפיקומן לאחר החורבן

- א. אכילת אפיקומן במקדש
- ב. אכילת מצת אפיקומן לאחר החורבן
- ג. אפיקומן זכר למצה ולקרבת
- ד. שני כזיתים אפיקומן
- סיכום

א. אכילת אפיקומן במקדש

אכילה מקרבן הפסח, היא האכילה האחרונה בליל הסדר בזמן המקדש. המשנה קובעת שאחרי סעודת הפסח: "אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן" (משנה פסחים י, ח; תוספתא פסחים י, יא). "אפיקומן" - היא מילה יוונית, שמשמעותה המנה האחרונה שהיו נוהגים לאכול בסיום הסעודה. בליל הסדר, אין לאכול מנה נוספת לאחר אכילת בשר הקרבן. האמוראים נחלקו בשאלה מדוע אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן. רב סבר שהטעם הוא "שלא יעקרו מחבורה לחבורה" (פסחים קיט ע"ב). כונתו היא, שמאחר ואנו מקבלים את מסורתנו של ר' יהודה שאסור לו לאדם לאכול קרבן פסח בשני מקומות שונים (מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק יב פסוק ז; פסחים פו ע"א), יש חשש שאם נתיר לעבור מחבורה לחבורה, הוא יקח משהו מקרבן הפסח שלו ויאכלנו בחבורה השנייה. מכאן משמע שבמסגרת החבורה, בה הוא אכל את קרבן הפסח, מותר לאכול אפיקומן. שמואל לא קיבל את טעמו של רב, ולפיו גם במסגרת החבורה בה נאכל קרבן פסח, אסור לאכול אפיקומן. סיבת הדבר שאין לאכול אפיקומן אחר אכילת קרבן הפסח הוא מאחר שיש לשמר את טעם קרבן הפסח בפה (פסחים שם).¹ נראה שנימוקו של שמואל הוא זה שהתקבל ע"י האמוראים שבאו אחריו, מאחר שהם דנים האם יש להחיל דין זה גם לאחר החורבן, כשאין אוכלים קרבן פסח.

ב. אכילת מצת אפיקומן לאחר החורבן

במשנה ובתוספתא לא כתוב במפורש שאין מפטירין אחר המצה אפיקומן, וכפי שכתוב ביחס לקרבן פסח: "אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן" (משנה פסחים י, ח; תוספתא פסחים י, יא). האמוראים נחלקו בדבר:

(אמר רב יוסף) אמר רב יהודה אמר שמואל: אין מפטירין אחר מצה אפיקומן. ...מר זוטרא מתני הכי: אמר רב יוסף אמר רב יהודה אמר שמואל: מפטירין אחר המצה אפיקומן (פסחים קיט ע"ב-קכ ע"א).

¹ בסוגיה המקבילה בירושלמי פסחים י, ד, מובאת רק דעתו של שמואל, ודעות קרובות לו. בעוד שההסבר: "שלא יהא עומד מחבורה זו ונכנס לחבורה אחרת", מובא שם כהסבר התשובה לבן הטיפש לו עונים ש"אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן". במכילתא דרבי ישמעאל, פרשת בא - מס' דפסחא בא פרשה יח ד"ה והיה, הלכה זו היא התשובה לבן החכם.

המחלוקת בין האמוראים היא, מה אמר שמואל באשר לאכילת אפיקומן לאחר אכילת המצה באחרונה בזמן הזה. בתחילה מוסר רב יוסף בשם רב יהודה אמר שמואל, שאין מפטירין אחר המצה אפיקומן. מר זוטרא מוסר מסורת אחרת בשם של רב יהודה בשם שמואל, שמפטירין אחר המצה אפיקומן. הדיון הוא בדברי שמואל שסבר שלא אכלו אפיקומן לאחר אכילת הקרבן מאחר שרצו לשמר את טעם הקרבן.

ההכרעה המקובלת אצל הגאונים והראשונים היא, שאין מפטירים אחר המצה אפיקומן. הרב יצחק בן ר' יהודה אבן גיאת, כותב בשם רב האי גאון: "ואינו רשאי לא לאכול ולא לשתות לאחר כך כלום אלא מים לצמא, וכך מנהג כל ישראל מאין שינוי".²

במשך הזמן קיבלה המצה האחרונה, את השם אפיקומן, על אף שבמקור, המנה שבסוף הסעודה היא הנקראת אפיקומן. כבר רש"י (ש"ת רש"י, סימן שד עמ' 326), מכנה את המצה האחרונה "מצת אפיקומן". כך הסביר זאת אחריו, הרב אליעזר בן יואל הלוי:

ואחר גמר סעודה מוציאין חצי מצה השמורה לכך. וקורין אותה אפיקומן על שם שאסור לאכול אחריה שום דבר ולא מיני מתיקה שרגילין לאכול בקינוח סעודה. ואין לומר אפיקו מיני מאכל אלא נפטר מן הסעודה.³

מדוע יש לאכול דוקא מצה באחרונה, ושלא להפטיר אחריה אפיקומן? ההסבר שניתן לכך בתלמוד הוא: "מצה דלא נפיש טעמייהו" (פסחים קיט ע"ב). אם יאכל אדם דבר מה לאחר שאכל מצה באחרונה, יאבד את טעמה, ואנו רוצים שטעם המצה תשמר בפה בסוף הסעודה. כך השיב רב שרירא גאון לאנשי קירואן:

שאלו אנשי קירואן למר רב שרירא גאון, למה אוכלין כזית מצה באחרונה? והשיב להם כדי שיהיה טעם מצה בפיו באחרונה.⁴

הסיבה בגללה יש לאכול מצה באחרונה, היא לשמר את טעם המצה בפה, מעין חביבות למצוה, ומכאן נגזר שאין לאכול אחר המצה האחרונה דבר. כך גם משמע מהרמב"ם שטעם המצה בפה הוא משהו מעין חיבוב מצוה, מאחר שזו המצוה המרכזית בלילה זה. כך כתב הרמב"ם בהלכות חמץ ומצה ח, ט:

...ובזמן הזה אוכל כזית מצה ואינו טועם אחריה כלום, כדי שיהיה הפסק סעודתו וטעם

בשר הפסח או המצה בפיו, שאכילתן היא המצוה.⁵

² הרב יצחק בן ר' יהודה אבן גיאת, מאה שערים, שערי שמחה, חלק ב עמ' קב בשם רב האי, ובעמ' קד בשם רב יהודאי גאון "וכן אמר רב סעדיה וכולהו רבותאי"; הר"ף, (יט ע"א ברי"ף); הרב זרחיה הלוי, המאור הקטן, פסחים, (כו ע"ב ברי"ף) מצטט אף הוא את דברי רב האי גאון; ר' יצחק בן אבא מארי, ספר העיטור, עשרת הדיברות הלכות מצה ומרור, דף קלה ע"א; רמב"ם הל' חמץ ומצה ו, יא; הרא"ש, פסחים י, לד העתיק את לשון הר"ף; טור אורח חיים, סימן תעח; רבנו דוד בן ראובן בונפיד, פסחים, ירושלים תדש"מ, עמ' תב - תו; ר' אהרון הכהן ב"ר יעקב הכהן מנרבונה, אורחות חיים, הל' ליל פסח סימן לה בסוף; חידושי הר"ן, פסחים, עמ' קכה. כאמור, עוד ראשונים רבים סברו שאין להפטיר לאחר המצה האחרונה, ונצינים בהערות הבאות על פי התפלגות הטעמים השונים. ראה עוד: הרב מ"מ כשר, הגדה שלמה, עמ' 171-174.

³ ר' אליעזר בן יואל הלוי, ראבי"ה, ח"ב - מסכת פסחים, סימן תקכה ד"ה ושוב אוכלין. מקורות נוספים, ראה עוד: הרב משה הררי, מקראי קדש, עמ' 497-498.

⁴ תשובה זו הובאה אצל ר' אליעזר בן יהודה מוורמייזה, מעשה רוקח, סימן סד, וכן באוצר הגאונים, מסכת פסחים, חלק התשובות עמ' 129.

⁵ ראשונים נוספים סוברים שאוכלים מצה באחרונה כדי לשמר טעמה, וכשם שנהגו ביחס לקרבן פסח, אך לא כזכר לקרבן פסח. כך כתבו גם: תוס' פסחים קכ ע"א בד"ה באחרונה; ר' יהודה אלמדארי, על הלכות רב אלפס למסכת פסחים, עמ' קעח; ר' אשר מלוניל, ספר המנהגות, דף כח עמוד א; ר' ישעיהו דטראני הזקן, פסקי הר"ד, עמ' שפ; הריטב"א הגדה של פסח עמ' יד; רבנו פרץ, פסחים, עמ' קטז; רבנו ירוחם ב"ר משולם, תולדות אדם וחוה, דף מג ע"ד; ר' ישעיהו אחרון ב"ר אליהו מטראני, ריא"ז, עמ' רי. ראה עוד: הרמ"מ כשר, תורה שלמה, חלק יב עמ' 275, 297.

ג. אפיקומן זכר למצה ולקרבת

במקביל לפרשנות זו הרואה באכילת מצה באחרונה, רצון לשמר את טעם המצוה, יש המפרשים שאכילת המצה באחרונה, היא הנהגת זכר למקדש. כך סוברים מספר ראשונים, אך הם נחלקו בשאלה איזה ענין שהיה נהוג במקדש, נזכר באכילת מצה באחרונה. יש הרואים באכילת המצה האחרונה הנהגה שהיא זכר למצה שנאכלה עם קרבן הפסח. נראה שלראשונה נזכר טעם זה ברש"י:

שצריך לאכול מצה בגמר הסעודה **זכר למצה הנאכלת עם הפסח**, וזו היא מצה הבצועה שאנו אוכלין באחרונה לשם חובת מצה אותה שלאחר אכילה.⁶

יש לשמור את טעם המצה בפה, זכר למקדש שם היו שומרים את טעם קרבן הפסח בפה. ראשונים אחרים מקבלים אף הם את העקרון שאכילת המצה באחרונה היא זכר למקדש, אלא שהם סברו שמצה זו לא נועדה להזכיר את המצה שנאכלה עם קרבן פסח, שהרי אם כך היו צריכים להנהיג גם שיאכלו מרור באחרונה, אלא היא נועדה להיות זכר לקרבן פסח שבמקדש. נראה שלראשונה נזכר טעם זה, אצל רבנו שמחה:

בגמר אכילה כשנפטרים מסעודתם אוכלין כזית מבשר הפסח כדי שיהיה הטעם בפיו כל

שעה... ולכך אנו אוכלין כזית מצה באחרונה **זכר לפסח מקדש**.⁷

כשם שבמקדש אכלו את הקרבן בסוף, כדי לשמר את טעמו, כך כיום יש לאכול את המצה באחרונה זכר למה שהיה במקדש.

הפרשנות שהמצה האחרונה היא זכר לקרבן פסח או זכר למצה שנאכלה עם קרבן הפסח, הביאה ליצירת מנהגים חדשים באשר למצה הנאכלת לאחר החורבן בסוף הסדר. הדברים מופיעים ברא"ש, פסחים י, לד:

פירש רשב"ם שצריך לאכול מצה בגמר סעודה זכר למצה הנאכלת עם הפסח בכריכה

...ולפי זה היה נראה שצריך לאכול עמה מרור וחורסת כיון שהיא זכר מצה הנאכלת עם

הפסח בכריכה... וא"כ צריך לעשות כמו בזמן המקדש שהיו אוכלין הכל ביחד הלל

וסיעתו ואף לרבנן מצוה לאוכלו ביחד? אמנם תמיהני למה עושין כריכה בתחילה יספיק

בכריכה אחרונה זכר למקדש? הלכך נראה לי דאותה מצה...אוכלין אותה זכר לפסח

שהיה נאכל על השובע באחרונה.

נוסיף עוד שמספר ראשונים כתבו את שני הנימוקים - זכר לפסח וזכר למצה הנאכלת עם הפסח. יתכן והשימוש בשני הנימוקים הוא מאחר שלא רצו להכריע בדבר, או שבעצם אין כאן שתי הבנות, והראשונים הללו התכוונו לדבר אחד. אכילת המצה האחרונה היא זכר לקרבן הפסח

⁶ רש"י, פסחים קיט ע"ב ד"ה אין. כדברי רש"י שם כותבים גם: הרשב"ם שם ד"ה אין, אלא שהוסיף: "זכר למצה הנאכלת עם הפסח בכריכה"; ר' אברהם ב"ר נתן הירחי, ספר המנהיג, סימן פו עמ' תצח; ר' צדקיה ב"ר אברהם הרופא, שבלי הלקט, סימן ריח, דף ק ע"ב; ר' אהרון הכהן ב"ר יעקב הכהן מנרבונה, ספר הכלבו, סימן נ ד"ה וכתב הרמב"ם, בשם הראב"ד; הנ"ל, אורחות חיים, הל' ליל פסח סימן כז.

⁷ מחזור ויטרי הלכות פסח (עמ' 285) סימן צה ד"ה מה נשתנה. טעם זה נזכר ע"י ראשונים נוספים: הרב אליעזר בן יואל הלוי, ראב"ה ח"ב - מסכת פסחים, סימן תקכה ד"ה ולאחר שהניח; ר' אשר ב"ר שאול מלוניל, ספר המנהגות, דף כה ע"א; ר' יצחק בן משה מוינא, ספר אור זרוע, ח"ב סימן רלב ד"ה אמר רבא; ר' דוד אבודרהם, ספר אבודרהם סדר ההגדה ופירושה, עמ' רלד; הרמב"ן, מלחמת ה' פסחים (דף כו ע"ב ברי"ף); רבנו זרחיה הלוי, המאור הקטן, ברי"ף שם; ספר החינוך מצוה כא; המאירי, פסחים, עמ' רנג-רנד; הרא"ש, פסחים י, לד, ובשר"ת הרא"ש, כלל יד, ה; בנו, הטור או"ח סימן תעז; ר' אהרון הכהן ב"ר יעקב הכהן מנרבונה, ספר הכלבו, סימן נ; הר"ן, פסחים (כז ע"א ברי"ף); הרב משה חלאוה, פסחים, עמ' שסב; תלמיד הרשב"א, פסחים עמ' קלז. הוא מצין שמהגמ' משמע שהטעם הוא שישאר טעם מצה בפה.

שנאכל במקדש, ומאחר שלא אכלו את הקרבן בנפרד אלא עם מצה ומרור, המצה הנאכלת לאחר החורבן באחרונה, מזכירה את המכלול – פסח מצה ומרור.⁸

אך יש ששללו טעמים אלה מכל וכל. רבנו דוד בונפיד, חידושים על מסכת פסחים, עמ' תב - תו, הקשה על הסוברים שאכילת מצה באחרונה היא זכר למצה הנאכלת עם הפסח: "שאחר שאין במצה טעם שתאכל על השבע, היאך גזרו עליה שתאכל על השבע זכר לפסח"? גם על הסוברים שהסיבה היא זכר לפסח עצמו, כתב: "ואין זה נכון, שלא היה חובה בזמן המקדש שתאכל המצה בסוף עם הפסח". כונתו היא שאין הכרח בדוקא שהקרבן יאכל בסוף. לפיו, הטעם הוא:

שאף בזמן הזה קבעו את הדבר חובה שלא יעקרו מחבורה לחבורה... והטעם מפני שמהרה יבנה בית המקדש ויאמרו אשתקד מי לא אכלנו בשתי חבורות השתא נמי ניכול. נימוק זה נקשר להלכות אחרות אשר נומקו בטיעון: "מהרה יבנה המקדש, ויאמרו...".⁹ אין ענינה של הנהגה הנובעת מנימוק זה של "מהרה יבנה המקדש" להזכיר את העבר, אלא חשש הקשור לתקוה ולצפייה לבנינו של הבית, ומטרתו למנוע טעויות לכשיבנה המקדש.¹⁰ גם המהר"ל מביא בדבריו את דעות הסוברים שאוכלים מצה באחרונה זכר למקדש, הוא מקשה עליהם קושיות רבות ומסקנתו: "אלא מחוורתא כדאמרין דמצה שאנו אוכלים באחרונה כדי שיהיה נשאר טעם מצה בפיו ותו לא מיד, וכן מוכח מדברי התוספות".¹¹ מכאן, שעל אף העובדה, שכבר מאות שנים התפתחה מסורת פרשנית עניפה הרואה באכילת המצה האחרונה זכר לפסח או למצה הנאכלת עם הפסח, בכל זאת המהר"ל שולל פירושים אילו ונוטה לטעם שנזכר בראשונים קדמונים, וללא כל קשר להנהגת זכר למקדש.

ד. שני כזיתים אפיקומן

אך למרות זאת, נראה שהמסורת הרואה באכילת המצה האחרונה הנהגת זכר למקדש - זכר לפסח, או זכר למצה הנאכלת עם הפסח, פשטה במקומות רבים, ולא רק זאת יש שנהגו לאכול שני זיתים מצה באחרונה, אחת זכר לפסח (כהבנת הרא"ש), ואחת זכר למצה הנאכלת עם הפסח (כהבנת הרשב"ם). כך כתב הרב יואל סירקש, בית חדש, טור, אורח חיים, סימן תעז, וכתב כך שם גם בסימן תעג:

ומנהגנו ליקח חלק הגדול לאפיקומן ואוכלין ממנו כשיעור שני זיתים, אחד זכר לפסח כאשר כתב הרא"ש, ואחד זכר למצה הנאכלת עם הפסח כאשר פרשב"ם.

⁸ רש"י, פסחים קיט ע"ב ד"ה אין, כותב שהאיסור לאכול לאחר המצה האחרונה הוא זכר למצה שנאכלה עם הפסח, ושאחריה לא אכלו אפיקומן. כך מופיע גם בספרי רש"י, ספר הפרדס, הל' פסח עמוד נג, וכן בסידור רש"י, סי' שפח. אך בספר האורה, חלק א, [צ] סדר הפסח, כתוב: "צריך לאכול כזית מצה דמנטרא אחר סעודתו זכר לפסח". זכר לפסח עצמו ולא למצה הנאכלת עם הקרבן פסח. גם הרשב"ם בפסחים קיט ע"ב ד"ה אין, כתב: "זכר למצה הנאכלת עם הפסח בכריכה", ואילו בהמשך הסוגיה שם ק"ע א"א בד"ה ישנו כתב: "משום דעבידא זכר לפסח בזמן שבית המקדש קיים". כך קורה גם אצל ר' צדקיה ב"ר אברהם הרופא, שבלי הלקט, סימן ריח, דף ק ע"ב הכותב שזהו זכר למצה הנאכלת עם הקרבן, אם כי הוא מתבטא שם גם שהאפיקומן הוא זכר לפסח.

⁹ ראש השנה ל ע"א; ביצה ה ע"ב; תענית יז ע"ב; בכורות נג ע"ב.

¹⁰ על ההבדל בין זכר למקדש למהרה יבנה המקדש, ראה: הרב אברהם יצחק רוזנבום, "זכר למקדש-מהרה יבנה המקדש", סיני, נב (תשכ"ג), עמ' של-שלא; הרב שמואל יוסף זיו, "מהרה יבנה המקדש", תורה שבעל פה, ה (תשכ"ג) עמ' קכח-קלד.

¹¹ גבורות ה', פרק סג עמ' רפז.

המנהג לאכול אפיקומן בשיעור שני זיתים, נזכר כבר קודם לכן, אם כי הוא לא מנומק בטעם זה. הרב יואל סירקיס מציין לדברי הרב יעקב בן משה מולין, המהרי"ל הכותב בספר מהרי"ל (מנהגים), סדר ההגדה ד"ה [לח] אפיקומן:

ואמר מהרי"ל סג"ל דצריך לאכול כשיעור ב' זיתים, דהיינו כביצת תרנגולת, דחביבה היא

משאר המצות דשיעורם בכזית שהיא חצי ביצה.¹²

נראה שהמהרי"ל שקדם לב"ח, מבסס מנהג קדום, אך הרב אליהו דוד רבינוביץ' תאומים האדר"ת, תמה מה החביבות של האפיקומן יותר מעצם אכילת המצה, ולמה היא חביבה יותר ממצות אחרות ששיעורם בכזית? ובכלל, היכן מצינו שמשום חביבות יש לאכול כפול? הוא מעיר על הפרי מגדים שכתב שבדיעבד יצא בכזית אחד: איזהו לכתחילה ודיעבד שייך בזה, ורק יש לומר שצריך לאכול שתיים הואיל ויצא מפי אותו צדיק.¹³

הרב צבי פסח פראנק, מקראי קדש- חג הפסח, חלק ב עמ' קפו - קפז, טוען שהמהרי"ל התבסס על שיטת הרמב"ם הסובר שיש לאכול קרבן פסח על השובע, והכוונה היא שיש לאכול את הקרבן באופן שישביע. מאחר שהאפיקומן הוא זכר לקרבן, יש לאכלו באופן כזה שישביע, ולכן יש לאכול ממנו שני זיתים.

הב"ח בטור או"ח סימן תעג, הביא את דברי המהרי"ל הללו, ושלל אותם: "דטעמים אלו אין להם יסוד", אם כי הוא גיבה את המנהג הקיים, על פי הסברו המחודש שאוכלים שני זיתים זכר למקדש, על פי שיטת רש"י והרשב"ם, ועל פי שיטת הרא"ש.¹⁴

דברי הב"ח הללו, נדחו ע"י הרב ישמעאל הכהן, כשטענתו העיקרית היא מלשון התוספתא: "ובלבד שיאכל כזית מצה באחרונה (ת' פסחים ב : כ), ואם כן מה בצע להצריך לאכול שני כזיתים? ולכן אני אומר שאפילו ממדת חסידות אין להחמיר" (שבח פסח דף יא ע"ב). הרב עזרא מלכי, מלכי בקדש סימן תעח, הקשה, מדוע גם לפי דברי הב"ח, אי אפשר לאכול כזית מצה באחרונה, ולהתכוון לצאת ידי כל השיטות. כאמור לעיל, נראה שהקושיות אינם על הב"ח עצמו, מאחר שכנראה הב"ח בא לבסס את המנהג הקיים לאכול אפיקומן בשיעור שני זיתים. הרב עובדיה יוסף, מסיק אף הוא שאין לקבל את מנהג הב"ח, ומספיק לאכול כזית מצה באפיקומן, אם כי כותב שהמחמיר לאכול שני זיתים תבוא עליו ברכה, וכשאוכל כזית אחד יכוון שהוא זכר לפסח וזכר למצה הנאכלת עם הפסח.¹⁵

מכל מקום, כהנהגת הב"ח, שיש לאכול בשיעור שני זיתים מצה אחרונה כדי לצאת ידי שתי השיטות, נמצא כתוב בחלק מהגדות של פסח, ולפחות כאפשרות מועדפת: "ולכתחילה יקח שני זיתים זכר לפסח, ואחד זכר למצה הנאכלת עם הפסח" וכלל הפחות לא יפחות כזית".¹⁷

¹² הנהגתו וטעמו של המהרי"ל הובאו גם בטורי זהב, סביב השולחן ערוך, אורח חיים, סימן תעז ס"ק א. ¹³ אוצר ספרי האדר"ת, - זכר למקדש, ירושלים: מכון להוצאת ספרים וכתבי יד- אהבת שלום, תשס"ד, עמ' סג-סד.

¹⁴ המגן אברהם, שולחן ערוך אורח חיים, סימן תעז ס"ק א חיבר בין דברי המהרי"ל והב"ח וכתב: "המהרי"ל כתב לכתחילה יקח ב' זיתים א' זכר לפסח, ואחד זכר למצה הנאכלת עמו (ד"מ ב"ח)". וכך גם כתב בחק יעקב, שם, ס"ק ב. אך כאמור הב"ח שלל את טעמו של המהרי"ל, וכן במחצית השקל שם הדגיש שטעמי המהרי"ל והב"ח שונים.

¹⁵ חזון עובדיה, חלק ראשון כרך ב עמ' תשפו-תשצז.

¹⁶ אפשרות אחרת המסבירה מדוע אוכלים שתי כזיתים מצה באפיקומן, נאמרה ע"י בעל ספר חמדת ימים, דפוס וינציאה, דף כז ע"ב. לפיו, יש לאכול כזית אחד זכר לקרבן חגיגה ואחד זכר לקרבן פסח הנאכל על השובע. יתכן שהוא עירב בין ההנמקה לחובת אכילת שני תבשילין בליל הסדר "אחד זכר לפסח, ואחד זכר לחגיגה" (ירושלמי פסחים י: ג, לז ע"ד; פסחים קיד ע"ב), לבין המנהג שהיה כנראה נפוץ בזמנו ובמקומו לאכול שני זיתים אפיקומן. טעם זה מופיע גם בחיי אדם, כלל קל סעיף יד, וכן הודפס במספר הגדות.

סיכום

להלכה התקבל שיש לאכול מצה באחרונה ואין לאכול אחריה דבר. הגאונים פירשו שהמטרה היא שימור טעם המצה בפה. ראשונים אחרים טענו שהסיבה היא הנהגת זכר למקדש, ואף נחלקו מה מנהג זה בא להזכיר במקדש. את קרבן הפסח שהיה נאכל בסוף, או את המצה שנאכלה עם הקרבן. מחלוקת זו מובילה לבסוף, שיש פוסקים המורים לאכול שני כזיתים אפיקומן כדי לצאת ידי כל הדעות החולקות, וכך נפוץ בהגדות רבות, ואכן יש שכך נוהגים.

¹⁷ כך כתבו גם: הרב יחיאל מיכל עפשטיין, ערוך השולחן, סימן תעז סעיף ג; משנה ברורה, סימן תעז ס"ק א; דברים דומים כתבו גם פוסקים ספרדים: הרב חיים פאלאג'י, חיים לראש, דף עו ע"ב; הרב יוסף חיים, בן איש חי, פרשת צו אות לה; הרב יעקב חיים סופר, כף החיים, אורח חיים סי' תעז ס"ק א; א' בן יעקב, מנהגי יהדות בבל בדורות האחרונים, ירושלים תשנ"ג, ספר ראשון, עמ' 258 סעיף 30. מהעובדה שטעם זה מופיע גם אצל פוסקים ספרדים, אין נכונה הקביעה שהוראה זו של אכילת שני זיתים באפיקומן לא נתקבלה בעדות המזרח, וכפי שכתב יוסף תבורי, פסח דורות, עמ' 130. אמנם גם הרב עובדיה יוסף, חזון עובדיה, חלק ראשון כרך ב עמ' תשפו- תשצז, לא ציין בתשובתו את דבריהם, ומכאן ניתן לקבל רושם זה.